

Відгук

на дисертацію «**Культурна ідентичність як субстанційний чинник формування світогляду українського народу в епоху глобалізації**»
Поліщука Ростислава Миколайовича, представлену на здобуття вченого звання кандидата філософських наук за спеціальністю
09.00.05 – історія філософії

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена передовсім кризою як національно-культурної, так і персональної ідентичності, спричиненою сучасними глобалізаційними процесами. Для України криза національно-культурної та персональної ідентичності стала одним з чинників ідеологічної гібридної війни, розрахованої на морально-психологічний розкол у нашому суспільстві.

Виходом з кризової ситуації в світоглядно-культурній площині, за концепцією дисертанта, є *«нова модель соціокультурної стабільності»*, основу якої становить *«усвідомлення своєї культурної ідентичності»*. У зв'язку з цим за предмет дослідження автор резонно бере *«особливості культурної ідентичності як чинник формування світогляду українського народу»*.

В підрозділі *«Джерельна база та історіографія дослідження»* першого розділу *«Теоретико-методологічні засади та історіографія дослідження»* виокремимо важливий елемент, в якому дисертант ставить завдання проаналізувати три підходи до ідентичності: соціологічний, психологічний та філософський (с.9). З цією метою дисертант розгортає солідний масив досліджень, представлений в огляді відповідної літератури. Зокрема, соціологічний підхід представлений такими авторами як Е. Дюркгайм, Р. Мертон, В. Огборн, Б. Малиновський, Дж. Мід, П. Бергер, Дж. Тернерта ін. В психологічному підході автор виділяє праці З. Фрейда, К. Юнга, А. Адлера, Е. Еріксона, Е. Фромма та ін. В осмисленні національної ідентичності автор покликається на таких зарубіжних авторів як Е. Шилз, М. Білліг, О. Кортунув, Г. Айзекс, П. Ван ден Берг, Ю. Бромлей, Г. Касьянов, Е. Гелнер, К. Дойчта ін. Стосовно сучасних ідентифікаційних моделей

дисертант розглядає низку авторів – це А. Кребер, К. Клакхон, М. Маклюен, М. Кастельс, Е. Тофлер, Д. Лайон, Е. Сепір, Т. Глобан-Класс та ін. Мультикультуралізм, як сучасна соціокультурна ідентифікаційна модель, представлена в дисертації працями Р. Ле Коадіка, Дж. Сарторі, Ч. Кукатаса, Ч. Тейлора, Дж. Ролза, Ю. Габермаса, Г. Тернборна, М. Уолцерата ін. У філософському підході до ідентичності дисертант широко звертається до праць ряду вітчизняних авторів, що працюють в царині дослідження стану української культури та ідентичності.

У роботі виокремлено важливі для дослідження ідентичності вихідні положення, що, на погляд опонента, є доцільним в плані структурованості та змістової наповненості дослідження. Для подальшого аналізу дисертаційної роботи виділимо деякі твердження, взяті автором для аналізу ідентичності:

1. *«Ідентичність постає самістю, яка віднаходить себе шляхом ототожнення себе зі значимим Іншим».*

2. *«Ідентичність передбачає самовіднесеність. А те, що перебуває в простій тотожності з собою, не має ідентичності. Воно просто є. Таким чином, ідентичність передбачає самість і можлива тільки щодо самості».* (с. 15).

3. *«Культурна ідентичність визначає перш за все форму самосвідомості як умову збереження (тожсамості) автентичності особи, що усвідомлює світ та себе», «Культурна ідентичність включає національну та соціальну ідентичність, ідентичність певних субкультур, також расову, гендерну та інші ідентичності»* (с.16).

Слушно означивши ці вихідні положення, автор, проте, не завжди правильно визначає їх витоки в історії філософської думки. Він, наприклад, уже на с. 18 звертається до концепції Г. Гегеля як до визнаного авторитета в підході до розуміння ідентичності: *«Г. В. Ф. Гегель осмислював проблему ідентичності як питання про відносини людей. Це своєрідне «духовне» протистояння за взаємне визнання. В розумінні Гегеля, людська ідентичність – це самосвідомість, саморефлексія і наше розуміння інших,*

яка (ідентичність М. С.) набувається нами в ході наповненого напруженістю інтерсуб'єктного процесу і завжди може переосмислюватися знову і знову» (с. 18). Тут хочемо наголосити, що Гегель взагалі не осмислює проблему ідентичності, позаяк у нього індивід не має самості, яка віднаходить себе через співвіднесеність із значущим іншим. Індивід у Гегеля не має соціальної значущості. Сутністю будь якого індивіда, згідно з Гегелем, є Абсолютна ідея, яка завжди самототожна. А як справедливо стверджує сам дисертант на с. 15, те, що перебуває в простій тотожності з собою, не має ідентичності. Як зауважив колись С. К'еркегор, індивід у Гегеля позбавлений самодостатності і свободи. Таким чином, дисертант приписує Гегелю розуміння ідентичності, яке він сам і означив на с.15 (а це *співвіднесеність значущості індивіда зі значущістю іншого (інших)*).

Так само викликає сумнів інтерпретація автором Декартового мислячого «я», що є самототожним, дисертант трактує це як проблему ідентичності, проте в Декарта про проблему ідентичності взагалі не йдеться. Тут пасує зауваження М. Гайдегера, що в Декартовому *Cogito ergo sum* є *cogito*, але немає *sum*, тобто «*sum* Декарт залишає повністю нерозглянутим, хоча його вводить з тої вихідної основи що й *cogito*» (Хайдеггер М. Бытие и время. – Харьков: Фолио, 2003. – С. 64). Те ж саме стосується і «чистого Я» Гусерля. Так, автор зазначає: «*Трансцендентне Я перебуває поза світом, є джерелом, що конститує смисл цього світу і смисл буття людини у цьому світі*». Усе ж, хоча феноменологічний метод дозволяє заглибитись у механізм формування життєвого світу людини, проте онтологічний вимір буття індивіда, в якому і виявляє себе феномен особистісної ідентичності, Гусерль залишає поза аналізом.

Щодо використання терміну самототожність зазначимо, що для більш чіткого розрізнення самототожності та ідентичності варто розглядати самототожність в площині соціальної психології (поза відношенням «особа – суспільство»), а ідентичність – в площині філософії та соціології.

Самототожність в психологічному підході, якщо розглядати її в когнітивній площині, то, згідно з дослідженням психологів (напр. В. Століна), вона (самототожність) включає такі параметри: міру впевненості у собі; схвалення (несхвалення) себе; керованість своїм життям («Я-концепцію»); сприймання себе іншими; авто-симпатію; самоповагу; самооцінку. По суті ці параметри виявляють одну з ключових потреб особистості в прагненні до ідентифікації – це потреба підкреслити власну значущість.

Це визнає також і дисертант, зазначаючи, що, власну значущість індивід *реалізує* через приналежність до певної соціальної групи. Тобто позиція індивіда *«безпосередньо залежить від соціального оточення і, відповідно, від когнітивної та емоційної оцінки»* (с. 30), яку дає індивід значущим групам і цим формує й, зрештою, виражає свою соціальну ідентичність.

Зазначимо, що в дисертації широко представлені трактування та підходи до розмаїття ідентичностей. Це особистісна, групова, соціальна, релігійна, віртуальна, етнічна, національна, культурна, цивілізаційна, громадянська, цивілізаційно-культурна тощо. Усе ж їх розгляд, інтерпретація, на погляд опонента, слабо об'єднані предметом дисертаційного дослідження. На жаль, у висновку розділу I не наголошено на важливих для предмета дослідження моментах, що містять зазначені підходи.

Для вибору вихідної основи в аналізі національної культури та ментальності дисертант звертається до архетипів та їх смислового ядра, що виражені в традиціях, цінностях, канонах духовного життя (с. 54). Це вірно і не викликає заперечень. Так, до архетипів української культури дисертант відносить «архетип Землі», «архетип Матері», наголошує на архетипічному статусі «принципу свободи». Проте одним із архетипів української ментальності названо в тексті дисертації кордоцентризм, зокрема стверджується: *«йому (тобто кордоцентризму – М.С.) притаманні такі риси української ментальності, як сентименталізм, пантеїзм, чуттєвість...*

Кордоцентризм належить до суттєвих ознак української філософії – це екзистенція, що виступає фундаментальною основою буття українського народу» (с 56). Однак, на підхід опонента, така позиція є сумнівною, адже ідея серця є одним із основоположних концептів у речників християнства в цілому й насамперед виражає певні *риси християнського світосприйняття*, вона присутня в текстах не лише українських авторів. Яскравим прикладом цьому є філософія серця Б. Паскаля. Отож, на підхід опонента, кордоцентризм не є архетипом, а швидше *світоглядним принципом*, згідно з яким, думки, вчинки, поведінка української людини зумовлені духовно-душевним центром, який символізує «серце». За висловом П. Юркевича: розум править, кермує – серце народжує. Також, зазначимо, що до світоглядних принципів належить і пантеїзм (у дисертації він чомусь є виявом кордоцентризму). Пантеїзм як світоглядний принцип на теренах України найяскравіше виявив себе в дохристиянську добу. А названі дисертантом *«сентименталізм, чуттєвість»* є виявом такої особливості народного світогляду як суб'єктивізм, тобто зануреність у свій внутрішній світ. Дисертант виокремлює також, цитую, *«архетип індивідуалістично-персоналістичний, коли формується світовідношення, яке підкреслює цінність персони не заперечуючи значущості навколишнього суспільного життя»* (с. 55). На жаль, як нам видається, цей «архетип» є штучною конструкцією. Річ у тім, що запропонований К. Юнгом архетип «Персона» та персоналістське поняття «персона» є абсолютно різними за своїм змістом, при тому і одне й друге чужі українському народному світосприйняттю і жодним чином не можуть бути покладеними в його основу в якості архетипних утворень.

У підрозділі 2.1. *«Національна ідентичність: історико-філософський контекст»* дисертант у центр розгляду кладе такі підходи до формування національної ідентичності: примордіальний, конструктивістський або модерністський і культурологічний, у якому визначальна роль у формуванні національної ідентичності відводиться еліті як формотворчої компоненти

нації. На цьому моменті у дисертації слід було б особливо наголосити, звернувшись до фактів української історії, й підкреслити роль української духовної еліти у формуванні культурної ідентичності. Адже, як стверджує Ростислав Миколаєвич, *«Найважливіше джерело ідентичності – пам'ять»* (с. 105). Доречно нагадати, як влучно місце і роль еліти в самостверженні нації охарактеризував Густав Лебон у праці *«Психологія народів і мас»*, де він порівнює націю з пірамідою зі сходами, у якій *«вищі щаблі, тобто вершину піраміди займає весь невеликий відбір учених, винахідників, артистів, письменників, дуже мізерна група в порівнянні з рештою населення, проте саме вона визначає рівень країни на шкалі цивілізації. Варто було б їй зникнути, щоб побачити, як одночасно зникло би все те, що становить велич нації»*¹. Варто наголосити, що саме творча еліта визначає національно-культурний поступ народу, формує його самосвідомість і національно-культурну ідентичність. Цей концепт мав би бути провідним в тексті дослідження.

У плані історичної пам'яті, щодо ролі української еліти в житті нації, надзвичай показовими є трагічна доля її кращих представників в новій уже більшовицькій імперії ХХ ст., політика якої від 30-х років спрямовується на стирання (зникнення) в перспективі української нації з політичної карти Європи. Щодо інтелігенції ця політика знайшла вираз у формі репресій, включаючи фізичне знищення найкращих. Так, *«Протягом одного 1933 р. від наукової роботи було усунено 1649 осіб, ...жертвами репресій стали близько 500 українських письменників. В один день (3 листопада 1937 р.) у Соловецькому таборі ...«було страчено понад 100 осіб представників української інтелігенції – цвіту української нації». ... Було знищено всесвітньовідому школу художника-монументаліста Михайла Бойчука (1937 р.), репресовано акторів театру «Березіль» на чолі з Лесем Курбасом. ...Не було галузі української культури, якої б не зачепили репресії.*

¹Густав Лебон. Психология народов и масс//Електронна версія: [univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/664/Psihologiya_narodov_i_mas ...](http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/664/Psihologiya_narodov_i_mas...) – С. 16.

...Було перероблено український правопис і наближено його до російського. ...Фальсифікувалась історія України. ...У 1938 р. запроваджується обов'язкове вивчення російської мови в усіх школах України»². Власне, суть політики нової імперії щодо української нації полягала у витравленні в українському народі тих *соціально-психологічних рис*, що стверджують його як націю. Тобто вибити з під нації підвалину, на яку оперта вся будова, що виражена феноменом – «національно-культурна ідентичність». На це спрямовані голодомори 1921-1923, 1932-1933 та 1946-1947 років ХХ століття, зросійщення міст, спланована маргіналізація населення. Все робилося для того, щоб сьогодні новий вождь недорозваленої імперії міг стверджувати: «Ми єдиний народ». У такій політиці заховані корені нинішніх фейкових ДНР-ів та ЛНР-ів. У цьому ключі є слушним міркування дисертанта: «Розмивання соціальної пам'яті конкретної нації і культури у глобальному інформаційно-комунікативному середовищі ускладнює ідентифікацію, в тому числі і соціально-рольову в рамках існуючих соціальних інститутів, що почасти приводить до кризи ідентичності» (с.137). Щоправда це твердження спрямоване автором на світ у цілому. Стосовно ж України дисертант у висновку до розділу зазначає: *«Проявляється криза ідентичності в Україні тим, що певна частина населення не ідентифікує себе з жодною етнічно-національною спільнотою, тобто люди, які одну культурну ідентичність уже втратили, а інші її досі не здобули»* (с. 137). Тобто йдеться лише про маргінальний стан свідомості певної частини населення.

Згідно зі сказаним вище, напрошується зауваження: звичайно, архетипи національної культури досліджувати варто й потрібно, проте, для більш переконливої доказовості дисертаційних висновків, так само важливо *предметно* аналізувати нинішній стан національної свідомості, яка десятиліттями цілеспрямовано маргіналізувалась. Для цього в аналіз поставленої дисертантом проблеми варто долучати предметно-змістове наповнення у формі фактичного матеріалу на основі соціологічних та

²www.ukrclassic.com.ua/katalog/teoriya-literaturi/2674-rozs...

історичних досліджень українського реального життя, а не обмежуватися загальними формулами.

Розглядаючи сучасну соціокультурну ідентифікаційну модель суспільства в розділі 2.3, дисертант наголошує, що нею є модель мультикультуралізму, яка *«ґрунтується на принципах свободи, вихованні поваги і терпимості до різних етнічних груп і меншин»* (с. 124). Але для дисертанта сучасна українська ідентифікаційна модель є невизначеною. Цитую: *«Якщо українська етнічна нація – це продукт історії, що увібрав у себе досвід століть, то українська поліетнічна “нація” – це швидше феномен майбутнього»*. А далі йде досить сумнівне, з погляду опонента, твердження: *«Взагалі, так звана українська поліетнічна “нація” – це громадяни держави, що усвідомлюють себе як єдине «ми» без розподілу за етнічними ознаками»* (с. 123). Щодо цього твердження хочемо наголосити, що, як зауважує Ентоні Сміт, мононаціональними державами можна назвати біля 10% держав. Проте сучасну Україну до них зарахувати не можна, позаяк принаймні, до 2014 року, українці становили близько 78% від усіх жителів України, решта, біля 22 % припадає на інші національності, яких в Україні понад 100. Таким чином Україна все ж є поліетнічною державою.

На підхід опонента, щоб з'ясувати зміст поняття «українська національна ідентичність» та як він виявляється на рівні індивіда, слід звернутися до поняття «базова ідентичність», яка для індивіда є етнокультурною ідентичністю.

Своєрідність українського ідентифікаційного простору полягає в тому, що в українській ідентичності, з одного боку, поєднані компоненти етнічної і територіальної моделей ідентичності, а з другого, – на рівні індивіда, як представника національної меншини, існує необхідність розмежування, по-перше, питомої етнічної ідентичності меншини, як *базової* для нього, по-друге, української *національної політичної ідентичності* та, по-третє, української *етнічної ідентичності*. А будь-яка соціальна ідентичність, як от: професійна, конфесійна, соціально-групова тощо по суті є якостями

(сутностями) громадянина української політичної нації. Таким чином, кожна етнокультурна ідентичність в Україні, що на рівні індивіда є базовою, як-от: українська, російська, польська, угорська, болгарська, татарська тощо водночас є і виразом *ідентичності української політичної нації*, адже всі вони репрезентують єдину державу Україна. Отже в кожному випадку домінантною для всіх громадян має виступати саме українська політична ідентичність. У цьому, на підхід опонента, й виявляється суть української поліетнічної нації та української мультикультурної ідентичності.

У третьому розділі, розглядаючи культурну ідентичність як чинник становлення світогляду українського народу в епоху глобалізації, дисертант стверджує, що *«універсальними смислами української культури, які формують світогляд нашого народу є її архетипи»*. І далі проводить думку, що вони, попри всі повороти історії, становлять певну ментальну вісь народу, яка виражена в *«спільній мовній, культурній та емоційно-морально-етичній основі»*. ... *«Ця стержнева вісь є не що інше, як особливості національної вдачі, сформовані на рівні архетипів світосприйняття та поведінки, які можна визначити як «дух нації»* (с. 174). Але на с. 165 стверджує, що *«на сучасному етапі процес формування незалежної нації з міцною стержневою, національно-культурною ідентичністю триває, але він визначається певною низкою проблем. ...Творення нації, стверджує далі дисертант, може відбуватися лише на фундаменті аналізу помилок та переоцінки властивостей національного характеру, для уможливлення повноцінної конкуренції та співпраці у сучасному постмодерному, мультикультурному середовищі»*. Співставивши ці два твердження, напрошується питання: якщо в народі чітко виражена національна вдача як *«дух нації»*, значить є сформована українська нація, тоді навіщо ж творити те, що вже існує? І знову постає питання, все таки про яку українську націю ідеться – моноетнічну чи поліетнічну? Зауважимо, що в дисертації мають місце спонтанні *«перескоки»* з поняття *«моноетнічна нація»* на *«поліетнічна нація»* і навпаки, що утруднює сприймання тексту.

У підсумку зазначимо, що висловлені опонентом міркування щодо певних концептів дисертаційної роботи, зроблені зауваження, вказівки на окремі неточності та суперечності, які зустрічаються в роботі, відмінність позиції опонента в підходах до аналізу поставленої в роботі проблеми, а також розбіжності опонента та дисертанта в поглядах на деякі підняті в дисертації питання не заперечують у цілому позитивного доробку дисертанта.

Дисертація відповідає спеціальності «історія філософії». Автореферат та публікації відображають зміст дисертаційного дослідження.

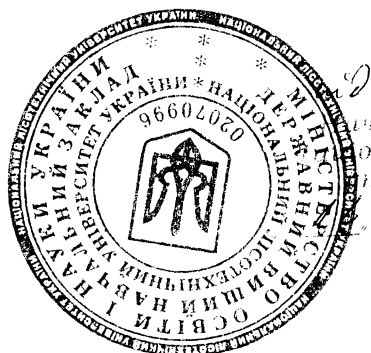
Зроблений аналіз дисертаційної роботи та автореферату дозволяє зробити висновок, що дисертація «Культурна ідентичність як субстанційний чинник формування світогляду українського народу в епоху глобалізації» є самостійним дослідженням, яке виконане на належному науковому рівні і оформлено відповідно до п. 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового ступеня», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 423 від 7 березня 2007 р. (зі змінами), а його автор – Поліщук Ростислав Миколайович – заслуговує присвоєння наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор
кафедри філософії та психології

Національного лісотехнічного університету України

Скринник М. А.

Директор
11.11.2010